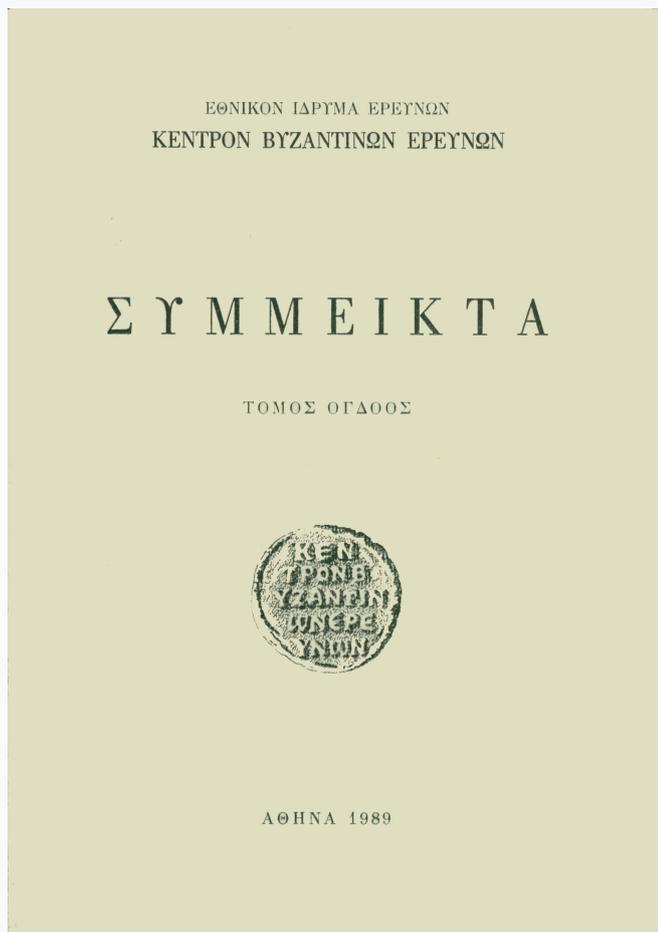

Byzantina Symmeikta

Vol 8 (1989)

SYMMEIKTA 8

Τò Χρονικό του Χειλά. Κοινωνικά και ιδεολογικά προβλήματα στα Κύθηρα τὸν 15ο αἰ.

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.722](https://doi.org/10.12681/byzsym.722)

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1989). Τò Χρονικό του Χειλά. Κοινωνικά και ιδεολογικά προβλήματα στα Κύθηρα τὸν 15ο αἰ. *Byzantina Symmeikta*, 8, 15–25. <https://doi.org/10.12681/byzsym.722>

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΕΙΛΑ

Κοινωνικά και ιδεολογικά προβλήματα στα Κύθηρα τὸν 15ο αἰ.*

Γύρω στὰ 1457, λίγα δηλαδή χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἓνας Κυθήριος μοναχός, ὁ Χειλάς, ἀπευθύνει πρὸς τοὺς ἄρχοντες τοῦ νησιοῦ, τοὺς ἐξάρχοντας ἀπὸ μέρους, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ, δεκαεξασέλιδη ἔκθεση, ὅπου ἐξιστορεῖ τὶς περιπέτειες τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, προστάτη ἁγίου τῶν Κυθέρων ποὺ εἶχε μονάσει καὶ πεθάνει ἐκεῖ στὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Α' Λακαπηνοῦ¹. Ὁ Χειλάς διαμαρτύρεται γιὰ τὴν καταπάτηση τῆς μοναστηριακῆς ἰδιοκτησίας καὶ ζητᾷ ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες νὰ ἐπέμβουν ὡς δεφένστοροι, ἀποκαθιστώντας τὰ δικαιώματα τοῦ μοναστηριοῦ.

Τὸ *Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου* (*Chilas Chronicon monasterii S. Theodori in Cythera insula siti*), ὅπως τὸ τιτλοφόρησαν οἱ ἐκδότες του, οἱ γνωστοὶ μεσαιωνοδίφες τοῦ 19ου αἰ. Ἴ. Βελοῦδος καὶ Κ. Hopf², παρόλο ποὺ φαίνεται ἐκ πρώτης ὕψεως ὅτι διασώζει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον τὸ ἱστορικὸ μιᾶς κυθηραϊκῆς μονῆς, ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητά μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μι-

* Ἀνακοίνωση στὸ Α' Συνέδριο Ἑλληνοφιλίας καὶ Πολιτισμοῦ (Λευκάδα, Σεπτέμβριος 1982)

1. Βλ. ἔκδοση τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, χρονολόγηση καὶ σχολιασμὸ τῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχει τὸ κείμενο: Ν. Οἰκονομίδης, *Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κυθέρων (10ος αἰ.) (12 Μαΐου - BHG³, ἀρ. 2430)*, Πρακτικὰ Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, τόμ. Α', Ἀθήνα 1967, σελ. 264-291.

2. Ἴ. Βελοῦδος, *Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου νῦν πρῶτον ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου μετὰ σημειώσεων δημοσιευθέν*, Βενετία 1868 (ὅπου καὶ παραπέμπω).— C h. H o p f, *Chroniques gréco-romanes*, Βερολίνο 1873, φωτοτυπ. ἐπανέκδ. Ἀθήνα 1961, σελ. 346-358.— Πρβλ. καὶ Ν. Δελακοβία, *Περὶ τῶν πολιούχων τῆς νήσου Κυθέρων Ἁγίου Θεοδώρου καὶ Παναγίας τῆς Μυρτιδιωτίσσης*, Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρα Πρώτου Πανιωνίου Συνεδρίου, Ἀθήνα 1915, σελ. 246-249.— Γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζεται στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας (ἀκέφαλο, ἀνώνυμο καὶ ἀχρονολόγητο) βλ. Βελοῦδος, ὁ.π., εἰσαγωγή (χωρὶς σελιδαρίθμηση) καὶ σελ. μ', σημ. 46, ὅπου σχόλιο γιὰ τὴ χρονολογία συγγραφῆς τοῦ Χρονικοῦ· ἐπίσης, H o p f, ὁ.π., σελ. XXXVI-XXXVII.

κροῦ νησιοῦ τῶν Κυθήρων¹, γιατί μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσομε τὴ διαμόρφωση τῆς κυθηραϊκῆς κοινωνίας σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες ἀπουσιάζουν καὶ νὰ συλλάβομε, παράλληλα, τὸν ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ τοῦ πληθυσμοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ Χειλά², στὰ μέσα περίπου τοῦ 14ου αἰ., οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ εἶχαν ἀναθέσει τὸ μοναστήρι ποὺ τότε ἦταν ἀπορον καὶ ἀνερέογητον σὲ κάποιον Πρωτοπαπῶν ὃς καὶ Νοταρᾶς ἐνομάζετο (sic), ὁ ὁποῖος ἐγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά του. Σιγὰ-σιγὰ τὰ παιδιὰ του ἐνομεύθησαν... τὰ προαύλια τοῦ Μοναστηρίου καὶ σὺχωρα λεγόμενα, τὰ χωράφια... τὰ γύρωθεν τοῦ ναοῦ, ἀλλά, ἐπειδὴ μάλωναν μεταξὺ τους, ὁ γέροντας πατέρας τους, θέλων εἰρηνεύσειν ταῦτα, ἐμέριζεν αὐτὰ τοῦ καθ' ἑνὸς καὶ ἔδιδε μοῖραν ἑνὸς ἐκάστου ἀπ' αὐτῶν. Ἔτσι, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νοταρᾶ, τὰ χωράφια βρέθηκαν στὰ χέρια τῶν ἐγγονῶν καὶ δισεγγόνων του, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐμφάνιζαν ὡς προικῶα. Τὸ μοναστήρι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐγκαταλείφθηκε, γιατί ὅσοι μοναχοὶ πῆγαιναν ἐκεῖ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Ἁγίου ἀναγκάζονταν νὰ φεύγουν, ἀφοῦ δὲν εἶχαν γῆ νὰ καλλιεργήσουν. Πέρασαν εἰκοσι χρόνια καὶ ἦλθαν στὸ μοναστήρι δύο ἀδελφοὶ μοναχοὶ ὁ Θεόδουλος καὶ ὁ Βαρλαάμ Χειλάς³, πατέρας καὶ θεῖος τοῦ χρονογράφου, οἱ ὁποῖοι ὑπάγουν ἐκεῖ... καὶ κατοικοῦν χρόνους δώδεκα... Καὶ ἀρχοῦνται ἔξωθεν καὶ γύρωθεν

1. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Κυθήρων στὴ διάρκεια τῆς περιόδου τῆς λατινοκρατίας βλ. συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία: Χ ρ ὺ σ α ς Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography of the Island of Kythira during the Venetian Occupation*, Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis, Rutgers University Press 1980, σελ. 168-169, σην. 1, 6, 7.— Βλ., ἐπίσης, τῆς Ἰ δ ι α ς, *Cythere: Société et économie pendant la période de la domination vénitienne*, Balkan Studies 21, 1 (1980), σελ. 33-43, καὶ τῆς Ἰ δ ι α ς, *Le famiglie degli Eudaimonianni e Venier a Cerigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia*, Rivista di Studi Bizantini e Slavi (— Miscellanea Agostino Pertusi) 2 (1982), σελ. 205-217.

2. Β ε λ ο ῦ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ε' κέ.

3. Μὲ τὸ ἐπώνυμο Χειλάς εἶναι γνωστὸς ὁ Ἰωάννης μητροπολίτης Ἐφέσου στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰ. Γνωστὲς, ἐπίσης, εἶναι οἱ λεγόμενες ἐπιστολὲς τοῦ Ψευδο-Ἰωάννου Χειλά (J. G o u i l l a r d, *Après le schisme arsénite. La correspondance inédite du pseudo-Jean Chilas*, Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine 25, 2 (1944), σελ. 1-40.— Σ τ. Κ ο υ ρ ο ῦ σ η, *Μανουὴλ Γαβαλάς εἶτα Ματθαῖος μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2-1355/60). Α'. Τὰ βιογραφικά*, Ἀθήνα 1972, σελ. 122 κέ.).— Συγγραφέας τῆς μονωδίας ἐπὶ Κλεόπη Παλαιολογίνη φέρεται ὁ Νικηφόρος πρίγκιψ Χειλάς (Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Δ', Ἀθήνα 1930, φωτοτυπ. ἐπανάκδ. Ἀθήνα 1972, σελ. 144-152· πρβλ. H. H u n g e r, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. Α', Μόναχο 1978, σελ. 141)· βλ. καὶ ἐπιστολὴ Γενναδίου Σχολαρίου τῶ πρίγκιπι Νικηφόρῳ εἰς Πελοπόννησον (Λ ά μ π ρ ο υ, ὅ.π., τόμ. Β', Ἀθήνα 1912-1924, φωτοτυπ. ἐπανάκδ. Ἀθήνα 1972, σελ. 226-227).— Γιὰ τὴν πατρinh οἰκογένεια τῶν Χειλάδων βλ. K. N. Τ ρ ι α ν τ α φ ῦ λ λ ο υ, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, Πάτρα ²1980, σελ. 423.

τοῦ ναοῦ καὶ ξεχωνεύουν κύκλοθεν καὶ κτίζουν τείχον καὶ περιορίζουν τὸν ναὸν καὶ φράσσουν τοῦτον... Καὶ ἐφντεύουν τὸ ἀμπέλι... καὶ ἀναστένουν δένδρα, συκαίας καὶ ἀμυγδαλές... Ἄλλὰ στή διάρκεια τῆς παραμονῆς τῶν Χειλάδων στὸ μοναστήρι, ἔφτασε ὁ Γεώργιος Κυπαρισιώτης ἀπὸ τὴν Κρήτη, μεταφέροντας γραφὴν τοῦ Φραγγία Βενέριου (Βενιέρ) ποῦ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν πρώην Λατίνων ἡγεμόνων τοῦ νησιοῦ καὶ ἦταν οἰκοκύριος εἰς τὸν ναόν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ μοναστήρι ὄφειλε νὰ δίδῃ κατὰ χρόνον κερὸν τοῦ Ἀθθέντη, τοῦ Ἄρχοντος ἐκείνου, λίτρος δεκαεξί. Ἐθλίβησαν τότε οἱ δύο μοναχοὶ διὰ τὸ πάχθος, ὡς ὅτι ἐδούλωσε τὸ ἀδούλωτον. Ὁ Κυπαρισιώτης, ἀφοῦ παρέμεινε ὡς οἰκονόμος τοῦ ναοῦ, ἐμπιστεύτηκε, λίγο πρὶν πεθάνει, τὴν ἡγουμενία στὸν θεῖο τοῦ χρονογράφου. Ὁ νέος ὅμως ἡγούμενος, μολονότι δίκαιος καὶ πνευματικός, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ ἀνηψιός του, ἐποίησε συντεκνίαν... καὶ συμπεθερίαν μὲ τοὺς ἐγγόνους καὶ δισεγγόνους ἐκείνου τοῦ πρώτου Πρωτοπαπᾶ τοῦ Νοταρᾶ, μὲ ἀποτέλεσμα ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του ν' ἀναλάβει οἰκονόμος ὁ δισέγγονος τοῦ Νοταρᾶ, Βασίλειος, ὁ ὁποῖος οὐχ ὑπῆρχε μοναχός, ἀλλὰ παπᾶς κοσμικός. Ὁ τελευταῖος, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ προπάπου του, κάλεσε στὸ μοναστήρι ὅλη του τὴν οἰκογένεια, καθὼς καὶ τὸν παπᾶ Μανόλη Εὐδαιμονογιάννη, συμπέθερο τοῦ πρώην ἡγουμένου Χειλά, καὶ ἐποίησε... τὸ Μοναστήριον καταγώγιον οἰκεῖον. Οἱ συγγενεῖς του εἶχαν τόσο πολὺ ἀποθρασυνθεῖ, γράφει ὀργισμένος ὁ χρονογράφος, ὥστε ἡ νύμφη του ἐκεῖ ἐγέννησε καὶ ὀκτωήμερος λεχῶ ἔτρεχεν ἀδεῶς μέσον τοῦ Μοναστηρίου, καὶ οὐκ ἤσχύνετο κἄν. Ὅταν, τέλος, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Νοταρᾶ, ὁ συγγραφέας τοῦ Χρονικοῦ θέλησε νὰ ἐγκατασταθεῖ μὲ ἄλλους μοναχοὺς στὸ μοναστήρι, βρῆκε νὰ τὸ νέμονται γυναῖκες, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονταν ὡς γονικάρχισσες καὶ κτητόρισσες, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὰ κτήματα ἦταν δικά τους, ἀφοῦ τοὺς τὰ εἶχε προικίσει ὁ προπάπος τους. Ἀδυνατώντας νὰ ἐκδιώξει τὰ γυναῖκα αὐτὰ ποῦ λυμαινόταν ὡς πλαστοὶ κτήτορες τῆ μοναστηριακῆ περιουσία, ὁ Χειλάς ἀναγκάζεται νὰ προσφύγει στοὺς ἄρχοντες, παρακαλώντας τους νὰ φροντίσουν γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ὀρφανοῦ καὶ ἀδικημένου μοναστηριοῦ.

Αὐτὸ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ περιεχόμενο τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Χειλά. Ὁ συγγραφέας του, ὅπως ἐξακριβώνεται ἀπὸ τὸν ἔλεγχο σὲ συγκεκριμένες εἰδήσεις, γνώριζε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ποῦ σημάδεψαν τὶς τύχες τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, ἐπομένως τὸ κείμενο ποῦ μᾶς ἄφησε ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἀξιόπιστη πηγή. Ὁ Χειλάς, ἄλλωστε, δὲν ἦταν στερημένος παιδείας. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι σὲ ἡλικία 14 περίπου χρονῶν ζοῦσε στὸ μοναστήρι καὶ ἐμάνθανε γράμματα¹. Τὸ Χρονικὸ του, γραμμένο σὲ τοπικὴ διάλεκτο μὲ λίγες σχετικὰ ἰταλικὲς λέξεις (δεφεντεύω, ζυγανεύω, μπιτάρω κ.ἄ.)², προδίδει ἄν-

1. Βελοῦδου, Χρονικόν, σελ. ια'.

2. Ὁ.π., σελ. η', θ', κδ'.

θρωπο καλλιεργημένο με πλούσιο λεξιλόγιο, ο οποίος χειρίζεται με άνεση τον γραπτό λόγο. Ήξιζει να αναφερθεί ότι οι ιδιωματικές και ιδίως οι άθησαύριστες λέξεις που χρησιμοποιεί ο Χειλάς (όπως λ.χ. ο αρχιτεκτονικός όρος *σφενδόμιον* αντί του γνωστού σύνθετου όρου *ένισχυτική ζώνη*¹) φαίνεται ότι είχαν ταλανίσει τον Κύριλλο Martini, Λατίνο ιερωμένο, όταν έπιχείρησε να μεταφράσει, το 1759, το κείμενο στη Βενετία. Η γλώσσα, σημειώνει ο Martini, *non è dei tempi buoni, non dei tempi barbari*: πολλές λέξεις, συνεχίζει, λείπουν από τα λεξικά και μάλλον πρέπει να είναι κρητικές².

Άς εξετάσουμε όμως τις πληροφορίες εκείνες που άμεσα ή έμμεσα μάς δίνει το κείμενο αυτό τόσο για την κοινωνική σύνθεση του νησιού στον 15ο αί. όσο και για την πολιτική ιδεολογία του συγγραφέα του. Οι βαθμίδες της κυθηραϊκής κοινωνικής πυραμίδας προσδιορίζονται στο Χρονικό με σαφήνεια, μολονότι συχνά περιγράφονται με υπεραπλουστευμένα σχήματα, όπως λ.χ. *πάντες οι τούτου του νησιού άνθρωποι, μικροί τε και μεγάλοι, άνδρες τε και γυναίκες, πρεσβύτεροι και νεανίσκοι, ιερείς και μονάζοντες, άρχοντες και άρχόμενοι*³. Μετά την *Αθήνεια*, σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Χειλά, ή οποία άποτελείται από τους εκάστοτε εκπροσώπους της Βενετικής Πολιτείας, ακολουθούν οι *τοπάρχοι άρχοντες ή έξάρχοντες από μέρους και, τέλος, οι άνθρωποι του τόπου ή ο καθόλου λαός*⁴. Ός *τοπάρχους άρχοντες* ο χρονογράφος έννοεί τα μέλη της οικογένειας Βενιέρ που είχαν μετά την τέταρτη Σταυροφορία καταλάβει το νησί⁵. Οι Βενιέρ, όπως γνωρίζουμε, είχαν λάβει μέρος στην επανάσταση των φεουδαρχών της Κρήτης του 1363 έναντίον της Γαληνοτάτης, με αποτέλεσμα οι Βενετοί μετά την καταστολή του κινήματος να κηρύξουν έκπτωτη την οικογένεια, προσαρτώντας το νησί στον άμεσο έλεγχό τους. Άργότερα, ώστόσο, ή Βενετία αναγνώρισε όρισμένα από τα δικαιώματα των

1. "Ο.π., σελ. η'. Βλ. Α. Ό ρ λ ά ν δ ο υ, *Σφενδόμιον*, ΕΕΒΣ 28 (1958), σελ. 401-405.

2. *Copia di un frammento di cronichetta greca che esisteva in mano del Economo Sejano in Cerigo... Traduzione dello stesso frammento in italiano dal signor abate Cirillo Martini, 1759: Cod. Marc. Gr. VII, 19, coll. 1335, φ. 1. Άπό άνέκδοτα στοιχεία των Κρατικών Άρχείων της Βενετίας γνωρίζουμε ότι ο Κύριλλος Martini περιηγήθηκε επί μία τριετία μαζί με τον Giacomo Nani, *patrone delle navi*, τα νησιά του Αιγαίου και του Ίονίου *in qualità di ricercatore di antichi monumenti greci sacri et profani*. Κι ακόμη, ότι έζησε στην Κέρκυρα άλλα τρία χρόνια, ασκώντας το έπάγγελμα του *maestro di logica e belle lettere in un collegio allora appunto eretto*. Έπιστρέφοντας στη Βενετία, ο Marco Cornaro, επίσκοπος του Murano, του άνέθεσε τη διεύθυνση της βιβλιοθήκης του, ενώ ο Lorenzo Soranzo τον προσέλαβε ως δάσκαλο των τριών γιών του (ASV, *Deputazione ad pias causas*, b. 50).*

3. Β ε λ ο ύ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. δ'.

4. "Ο.π., σελ. κβ'.

5. Για την οικογένεια των Βενιέρ βλ. Fr. Thiriet, *A propos de la seigneurie des Venier sur Cerigo*, Studi Veneziani 12 (1970), σελ. 119-210.

ἐκπτωτων ἡγεμόνων τῶν Κυθήρων, παραχωρώντας τους 13 ἀπὸ τοὺς 24 κλήρους πού εἶχαν ἐκεῖ¹. Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς κλήρους τῶν Βενιέρ βρισκόταν καὶ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, στὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιβάλει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, φεουδαρχικὸ τέλος ὁ Φραγγίας Βενιέρ (1395-1424). Ἐκεῖνος γάρ, διευκρινίζει ὁ Χειλάς, ἐκράτει τότε μόνος τὸ ἀπὸ μέρους τοῦ τόπου, τὸ νῦν καὶ ὑπὸ τὴν σήμερον ὑπὸ τῶν Βενέρων ἀρχόμενον κατὰ μέρος².

Διακρίνοντας τοὺς ἄρχοντες ἀπὸ τοὺς ἀρχομένους, ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ διαφοροποιεῖ, συγχρόνως, τὸ ξένο ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ στοὺς πρώτους συγκαταλέγει τοὺς Λατίνους, ἐνῶ στοὺς δευτέρους τὸν ντόπιον πληθυσμό. Μένει, τώρα, νὰ δοῦμε πῶς ἦταν ὀργανωμένοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου. Σκόπιμο, ὅμως, εἶναι, πρὶν ἀπὸ κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ θέματος, νὰ σχολιάσουμε τὴν πληθυσμιακὴ δομὴ τῶν Κυθήρων. Οἱ ἀριθμοὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ πού μιλάμε εἶναι ἐξαιρετικὰ χαμηλοί. Ἐχομε μὲ λίγα λόγια νὰ κάνουμε μὲ μιὰ νησιωτικὴ κοινότητα, ἡ ὁποία τὸ 1470, μία δηλ. δεκαετία περίπου μετὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ Χρονικοῦ, ἀριθμοῦσε 500 μόνον κατοίκους³. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θὰ αὐξηθεῖ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα σὲ 2.000 ὡς 4.000 ἄτομα καὶ θὰ φτάσει, σύμφωνα μὲ τὶς ἀσφαλεῖς ἀπογραφές πληθυσμοῦ πού διαθέτουμε γιὰ τὸν 18ο αἰ., σὲ 7.500 περίπου ψυχές κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βενετοκρατίας⁴. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς 500 αὐτοὺς κατοίκους, πού ζοῦσαν στὰ Κύθηρα τὸν καιρὸ πού ἔγραφε ὁ Χειλάς, ἀνῆκαν σὲ πελοποννησιακὲς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ νησί κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 10ου αἰ. Γιατὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ Κύθηρα, μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Κρήτης τὸν 9ο αἰ. καὶ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν κουρσάρων καὶ Σαρακηνῶν πού ἀκολούθησαν, εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τους, γιὰ νὰ ἐποικιστοῦν ἕναν περίπου αἰῶνα ἀργότερα, ὅταν μὲ τὴν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶχε ἐπικρατήσῃ στὰ ἐλληνικὰ παράλια σχετικὴ ἡρεμία⁵. Οἱ νέοι οἰκιστὲς ἦταν, κυρίως, Μονεμβασιῶτες πού εἶχαν προωθηθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὴ γειτονικὴ πελοποννησιακὴ ἀκτὴ⁶. Ἀργότερα, μὲ τὰ ἐποικιστικὰ μέτρα πού ἔθεσαν σὲ ἐφαρμογὴ οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸν 13ο αἰ., προστέθηκαν καὶ ἐποικοὶ ἀπὸ τὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη⁷. Ἀπὸ τοὺς Μονεμβασιῶ-

1. Ὁ.π., σελ. 205-210.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythere*, σελ. 35.

2. Β ε λ ο ὄ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ι', λε'-λς', σημ. 20.

3. Χρονικὸ τοῦ Giacomo Rizzardo (Γ. Γ κ ί κ α, *Δύο βενετσιάνικα χρονικά γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Χαλκίδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὰ 1470*, Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν 6 (1959), σελ. 231.— Λ. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο υ, *Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη² 1976, σελ. 122.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 157).

4. Μ α λ τ έ ζ ο υ, ὁ.π., σελ. 157.

5. Ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ δ η, ὁ.π., σελ. 273-275, 279.

6. Μονεμβασιῶτες ἐποικοὶ ἴδρυσαν, ἄλλωστε, τὸ μοναστήρι κοντὰ στὸν τάφο τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου (Β ε λ ο ὄ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. α', ις').

7. Ἐνας ἀπὸ τοὺς πρώτους Κρητικὸς ἐποίκους ἦταν ὁ Λέων Κασσιμάτης: Κ. Σ ά θ α,

τες, όμως, εκείνους που είχαν πρωτοί εγκατασταθεί στο νησί και αποτελούσαν τότε την άρχουσα τάξη, κατά την εποχή του Χειλά δεν είχαν απομείνει παρά λίγοι κι αυτοί ακόμη που έπιζούσαν δεν είχαν κοινωνική ή οικονομική δύναμη (καθώς φαίνονται και ού φαίνονται μέχρι την σήμερα, ονόματι μὲν φιλω και μόνον, πράγματι δὲ οὐδὲν τὸ παράπαν)¹. Ἀλλά, ἐνῶ οἱ Μονεμβασιῶτες ἄρχοντες εἶχαν μὲ τὴ βενετικὴ κατάκτηση περιέλθει σὲ παρακμῆ, μιὰ νέα κοινωνικὴ τάξη ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται στὸ νησί ἀπὸ τὸν 15ο αἰ., ἡ ὁποία θὰ ἀποκτήσει σιγὰ σιγὰ ἰσχὺ και θὰ ἀντικαταστήσει τὴν προηγούμενη. Οἱ ἐκπρόσωποί της δὲν ἀνήκουν αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ παραδοσιακὲς ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ λαϊκότερα κοινωνικά στοιχεῖα, ἰδιαίτερα τοὺς βιοτέχνες, που εἶχαν ἀρχίσει ν' ἀναπτύσσονται ἤδη ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. τόσο στὴ βυζαντινὴ Μονεμβασιά ὅσο και στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη². Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Χειλά στὴν οἰκογένεια Καλούτζη, ἡ ὁποία θὰ κυριαρχήσει γιὰ αἰῶνες στὴν κοινωνικὴ και οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Κυθήρων. εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψὲ διαφωτιστικῆ³. Ὅταν ἐξέπεσεν, σημειώνει ὁ χρονογράφος, ἡ τρούλλα τῆς ἐκκλησίας... ἐκινδύνευσε νὰ χαλάσῃ τὸ Μοναστήριον. Μαζεύτηκαν οἱ κάτοικοι, ἔκαναν ἔρανο μεταξύ τους (ἐμάζωσαν τὴν ἔξοδον) και ἔστειλαν σακελλάριο στὴ Μονεμβασιά μὲ τὸν σκοπὸ νὰ φέρει ἀπὸ κεῖ μαστόρους, γιὰ νὰ ἐπισκευάσουν τὸν ναό. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν και ὁ τοῦ κυροῦ Παύλω Καλούτζη πάππος, ὁ ὁποῖος ἀπ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐμπητάοισεν εἰς τοῦτον τὸν τόπον ὡς μάστορας καλός⁴. Μάστορας, ἐπίσης, ἦταν και ὁ

Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. C', Ἀθήνα-Παρίσι 1884, σελ. 302.— Πρβλ. Φά ν η ς Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, *Κοινωνία και διοίκηση στὰ Κύθηρα στίς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ.*, Δωδώνη 7 (1978), σελ. 157.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythere*, σελ. 41.— Δ ῆ μ η τ ρ α ς Ἀ ν δ ρ ι τ σ ά κ η - Φ ω τ ι ά δ η, *Ἀνέκδοτο γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογένειας Λέοντος Κασσιμάτη*, Κυθηραϊκὰ Μελετήματα, Ἀθήνα 1982, σελ. 65, σημ. 3 (ἔπου διευκρινίζεται ὅτι τὸ τοπωνύμιο Σκιλλοῦ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὡς τόπος καταγωγῆς τοῦ Κασσιμάτη, εἶναι κρητικὸ και ὄχι πελοποννησιακό).

1. Β ε λ ο ῦ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. α'.

2. Γιὰ τὰ οἰκονομικὰ προνόμια που εἶχαν οἱ κάτοικοι τῆς Μονεμβασίας βλ. γενικὰ Δ. Α. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, *Le despotat grec de Morée*, ἔκδ. βελτιωμένη μὲ προσθήκες, τόμ. Α', Λονδίνο. Variorum, 1975, σελ. 83, 333, τόμ. Β', σελ. 116-120, 390 (πρβλ. και Ν. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, *Ἡ ἑλληνικὴ ιδέα στὴ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία*, Ἑθνικὸν Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἐπίσημοι λόγοι ἐκφωνηθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1975-1976 20 (1978), σελ. 340).— Γιὰ τίς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη βλ. Σ τ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ, *Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία και ἡ ἐποχὴ της. Μελέτη φιλολογικὴ και ἱστορικὴ*, Ἀθήνα 1985, σελ. 45 κέ., και τ ο ῦ Ἰ δ ι ο υ, *Κοινωνία και οἰκονομία στὴν Κρήτη κατὰ τὸν 16ο και 17ο αἰ.*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Γ', [Ἀθήνα] 1974, σελ. 208.

3. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Καλούτση βλ. Μ. Π ε τ ρ ὄ χ ρ ε ι λ ο υ, *Ἀνέκδοτος γενεαλογία οἰκογενείας Καλούτση*, Κυθηραϊκὰ Μελετήματα, ὅ π., σελ. 21-50 (ἔπου λανθασμένα ἡ οἰκογένεια ἀναφέρεται ὡς κρητικὴ)

4. Β ε λ ο ῦ δ ο υ, *Χρονικόν*, σελ. ζ' - η'.

Γεώργιος Κυπαρισιώτης πού είχε ἔλθει ἀπὸ τὴν Κρήτη ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Βενιέρ. Ὁ Χειλάς, μάλιστα, διασώζει στὸ Χρονικό του καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐργαλείων πού εἶχε φέρει μαζί του, τὴ βαρέα, τὰ σκαπέτια, τὰ φθιάρια, τὶς μανάρες, τὰ χαλκώματα καὶ τὶς σκλαβήνες¹. Τὰ νέα αὐτὰ λαϊκὰ στοιχεῖα πού πότε ἀπὸ τὴ Μονεμβασία καὶ πότε ἀπὸ τὴν Κρήτη εἶχαν φτάσει ἀρχικά στὸ νησί γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων καὶ τελικὰ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, μετασχηματίστηκαν κοινωνικά καὶ κατέληξαν νὰ ἀποτελέσουν τὸν πρῶτο πυρῆνα τῆς ἀστικῆς τάξης τῶν Κυθήρων. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ μέλη τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς τάξης, τὰ ὁποῖα κατέλαβαν τὴ θέση πού εἶχαν παλαιότερα οἱ βυζαντινοὶ ἄρχοντες ἀπὸ τὴ Μονεμβασία, πολὺ ἀργότερα, τὸ 1572, ὡς *fidelissimi sudditi e cittadini di questo luoco* θὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Γενικὸ Προνοητὴ τῆς Κρήτης τὴν ἀναγνώριση τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τους μὲ τὴν καθιέρωση κλειστοῦ ἀριθμοῦ μελῶν, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ εἰσχωροῦν σ' αὐτὸ ἄτομα κατώτερων κοινωνικῶν τάξεων². Ἔτσι, ἡ κυθηραϊκὴ κοινωνία, ἄτυπη στὴν ἀρχὴ καὶ ἀνάμεικτη ἀπὸ διάφορα ἐποικιστικὰ στοιχεῖα, ἀναγκασμένη νὰ ἀναπτυχθεῖ μέσα σ' ἓνα χῶρο φτωχό, ἄγονο καὶ περιορισμένο, δανείζεται ἢ, καλύτερα, τροφοδοτεῖται μὲ κοινωνικά στοιχεῖα τῶν γειτονικῶν τῆς κέντρων πού θὰ τὴ βοηθήσουν νὰ διαμορφώσει τὴ δική της φυσιογνωμία. Καθὼς τὰ πιὸ κοντινά της κέντρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἄλλωστε, ἐξαρτᾶται κατὰ καιροὺς διοικητικά, εἶναι ἡ Κρήτη καὶ ἡ Μονεμβασία, ὅπου τὰ λαϊκότερα κοινωνικά στρώματα ἔχουν ἤδη ἐπιτύχει ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου τους, προσεταιρίζεται κατ' ἀνάγκην λαϊκὰ στοιχεῖα. Τὰ τελευταῖα ἐξελίσσονται βαθμιαῖα σὲ ἀστικά καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν ἀντίδραση ἀπὸ ἰσχυρότερη τάξη, ἀφοῦ οἱ εὐγενεῖς ἀπουσιάζουν, ἐπιβάλλονται καὶ συγκροτοῦν τὴν πρῶτη τάξη τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης τῶν Κυθήρων, τὴν τάξη τῶν *cittadini*, τῶν *potenti* τοῦ νησιοῦ³. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ τάξη αὐτὴ περιέλαβε καὶ τοὺς ἀπογόνους τῶν νόθων παιδιῶν τῶν Λατίνων φεουδαρχῶν⁴.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἔμμεση μαρτυρία τοῦ Χειλά γιὰ τὴ γένεση τῆς τάξης τῶν ἀστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ἀκόμη στὰ χρόνια του ἐντελῶς διαφοροποιηθεῖ, οἱ εἰδήσεις πού παρέχει τὸ Χρονικό του γιὰ τὴ θέση τοῦ κλήρου εἶναι ἄμεσες καὶ συγκεκριμένες. Μὲ βάση τὸ ἱστορικὸ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, οἱ ἱερωμένοι, κοσμικοὶ καὶ μοναχοί, ζοῦσαν καλλιεργώντας τὴ γῆ πού

1. Ὁ.π., σελ. 1β'.

2. Χρὺς ας Μ α λ τ έ ζ ο υ, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κλαδοῦρη καὶ τὸ συμβούλιο τῶν εὐγενῶν στὰ Κύθηρα, Ἐθναυρίσματα 12 (1975), σελ. 257.

3. Βλ. γιὰ τοὺς *cittadini* καὶ τὴ διαμόρφωσή τους σὲ κλειστὴ τάξη Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, ὁ.π., σελ. 157-161.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 155.

4. Μ α υ ρ ο ε ι δ ῆ, ὁ.π., σελ. 157.— Μ α λ τ έ ζ ο υ, *Cythere*, σελ. 42.

ἀνῆκε στὴν ἐκκλησία. Τὸ μοναστήρι κατέβαλλε ἐτήσιο τέλος στοὺς Λατίνους φεουδάρχες, παρόλο πὺ ὅλη του ἡ περιουσία ἀριθμοῦσε μερικές μόνο συκιές κι ἀμυγδαλιές, κάποτε καὶ κάποιο ἀμπέλι. Ἡ ἔνδεια, ὅμως, τῶν κατοίκων γινόταν πολλές φορές ἡ αἰτία καταπατήσεων τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναφύονται ἔριδες ἀνάμεσα στοὺς κληρικούς καὶ τοὺς λαϊκούς γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς κυριότητος τῆς καλλιεργούμενης γῆς. Οἱ ἱερωμένοι, ἐκτὸς ἀπὸ γεωργοί, ἦταν συχνὰ καὶ τεχνίτες, ὅπως δηλώνει ἡ περίπτωση τοῦ Βασιλείου Νοταρᾶ, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος στὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπαναστέγαση τῆς ἐκκλησίας πὺ ἔσταζε¹. Ἄς καταγραφεῖ, ἐπίσης, ἐδῶ ἡ πληροφορία γιὰ τὶς διάφορες ζητεῖες (τὴν ἔξοδον τῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου) πὺ ὀργάνωνε κατὰ καιροὺς τὸ μοναστήρι, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὰ ἔξοδα τῶν ἐπισκευῶν τοῦ ναοῦ². Κι ἀκόμη ἡ μαρτυρία γιὰ τὴν οἰκολογικὴ διάρθρωση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴ δημιουργία γύρω ἀπὸ τὸ μοναστήρι οἰκιστικοῦ χώρου πὺ τὸν κατοικοῦσαν ἀρχικὰ οἱ οἰκογένειες τῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖες ἦταν συνήθως πολυάριθμες.

Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ Χειλᾶ γιὰ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία διασώζεται στὴν ἐκθεση πρὸς τοὺς Βενιέρ, τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρονικὴ στιγμή τῆς συγγραφῆς αὐτῆς τῆς πηγῆς συμπίπτει μὲ τὰ πρῶτα χρόνια πὺ ἀκολούθησαν τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους μᾶς ἐπιβάλλει νὰ προβοῦμε καὶ σὲ κάποιες ἄλλες ἱστορικὲς ζητήσεις πὺ ἔχουν σχέση τόσο μὲ τὸν χρόνο ὅσο καὶ μὲ τὸν χῶρο, ὅπου γράφτηκε τὸ κυθηραϊκὸ Χρονικόν. Ὁ Χειλᾶς γνώριζε ὅτι ἡ Πόλη τῶν Πόλεων εἶχε ὀριστικὰ χαθεῖ, ὅπως δὲν ἀποκλείεται, ἐπίσης, νὰ γνώριζε ὅτι στὴ διπλανὴ Κρήτη ἓνα ἐπαναστατικὸ κίνημα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σήφη Βλαστὸ εἶχε ὀργανωθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας σὲ μιὰ χιμαιρικὴ ἀπόπειρα γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ βενετικοῦ ζυγοῦ³. Ἄλλὰ γιὰ τὸν Κυθήριο ἱερόμενο, πὺ τὰ αἰσθήματά του πρέπει νὰ ἀντανακλοῦν καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ὀλιγάριθμων συμπατριωτῶν του, ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελοῦσε ἐδῶ καὶ δυόμισι αἰῶνες μιὰν ἀπλὴ ἀνάμνηση. Εὐλόγο, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀπώλειά της, ἂν κρίνομε ἀπὸ τὴν ἀπουσία ἀναφορῶν σ' αὐτήν, νὰ ἀντιμετωπίστηκε μὲ σχετικὴ ἀδιαφορία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, πάλι, μεριὰ ἡ βενετικὴ κυριαρχία ἀντιπροσώπευε τὴν ἀσφάλεια, ἡ ὁποία ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν κατοίκων τοῦ μικροῦ νησιοῦ του, πὺ εὐκόλα κινδύνευε νὰ γίνεῖ λεία ἐχθρικών ἐπιδρομῶν. Ὅταν οἱ Βενιέρ κατέλαβαν τὰ Κύθηρα, γράφει ὁ Χειλᾶς, ἡ χρόνια ἀσφάλεια πὺ ἐπικρατοῦσε στὸ νησί, ἀπομονωμένο ὅπως ἦταν ἀπέναντι στὶς

1. Βελοῦδου, *Χρονικόν*, σελ. κ'.

2. Ὁ.π., σελ. η', ιζ'.

3. Βλ. γιὰ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1453-1454 Μ. Ι. Μανούσακα, *Ἡ ἐν Κρήτη συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453-1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460-1462*, Ἀθήνα 1960.

βραχώδεις ακτές τοῦ Μαλέα, ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ ὑπάρχει καὶ οἱ ντόπιοι ἐφοβοῦντο τὸ καθ' ἡμέραν¹. Μετὰ ταῦτα, συνεχίζει, ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ὁ Θεός... καὶ ἐξανέτειλεν ἡ ὑπέρολαμπρος Αὐθεντία ἡμῶν, ἡ θεοφρούρητος, τὸ Κοινοῦνιον, λέγω, τῆς Βενετίας... καὶ ἐκράτησε τῆς χειρὸς ἡμῶν τῆς δεξιᾶς, καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν στερεὰν τοὺς πόδας ἡμῶν, καὶ κατεύθυνε τὰ διαβήματα ἡμῶν εἰς ὁδὸν εὐθεϊαν... καὶ ἐπῆραν ἄνεσιν οἱ ὀλίγοι ἄνθρωποι ἐκεῖνοι καὶ ἤρξαντο κατὰ μικρὸν αἰσθάνεσθαι ἀνέσεως, ἤπλωσαν πάντες καὶ ἐπίασαν τὸν τόπον τοῦτον... καὶ πάλιν καὶ κάστρα καὶ ναοὺς ἐποίουν². Ἄν ἡ ἔκθεση τοῦ χρονογράφου ἀπευθυνόταν πρὸς τὶς βενετικές ἀρχές, θὰ μπορούσε, ἴσως, νὰ ἐρμηνεύσει κανεὶς τὸν ὕμνο τοῦτο πρὸς τὴ Βενετικὴ Πολιτεία ὡς κολακεία ἀπέναντι στοὺς κρατοῦντες, μὲ σκοπὸ νὰ ἐπιτύχει ὁ συντάκτης θετικὰ γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ μοναστηριοῦ ἀποτελέσματα. Ἄλλὰ ἡ ἔκθεση προοριζόταν νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ τοὺς Βενιέρ καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Γαληνοτάτης, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνοι ἦταν οἱ ἄμεσα ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν τύχη τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τους καὶ συνεπῶς ἐκεῖνοι ὄφειλαν νὰ εἶναι καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς του. Ἄρα, ὁ Χειλάς, ἐκφράζοντας τὰ φιλοβενετικά του αἰσθήματα, διαπνέεται πραγματικὰ ἀπ' αὐτά, ἀφοῦ δὲν ἔχει λόγο νὰ ὑποκρίνεται. Δὲν περιορίζεται, ἄλλωστε, στὴν ἐξύμνηση τῆς Βενετίας, ἀλλά, προχωρώντας ἀκόμη πιὸ πέρα καὶ παραβλέποντας τὴ χαμένη αὐτονομία τῆς πατρίδας του, συλλαμβάνει τὶς ἱστορικές ἀνάγκες τοῦ καιροῦ του. Ἡ Βενετία εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Χειλά, τὸ μόνο χριστιανικὸ κράτος ποὺ εἶναι ἱκανὸ ν' ἀναλάβει τὶς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στὴ χριστιανοσύνη, ἡ ὁποία πλήττεται ἀπὸ τοὺς ἄπιστους Τούρκους. Στὴ θέση δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ποὺ ἔχει καταλυθεῖ ὁ Κυθῆριος χρονογράφος τοποθετεῖ τὴ Βενετία. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει, προφανῶς, ἡ φράση, τὴν ὁποία θέτει ὡς κατακλείδα τοῦ ἐγκωμίου του πρὸς τὴ Βενετικὴ Πολιτεία: καὶ κατακυριεύομεν τῶν ἀθέων Τούρκων, ὥσπερ καὶ πρόων προγενέστεροι καὶ εὐτυχεῖς βασιλεῖς καὶ εὐλαβέστατοι τῆ χάριτι καὶ βοηθεία τῆς παντοδυνάμου Τριάδος, μέχρι τοῦ νῦν καὶ ἄμποτε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων³. Μεταβιβάζοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ρόλο τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων στὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, θεωρεῖ αὐτόματα τὴν τελευταία ὡς κληρονόμο τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἰδεολογικὴ αὐτὴ τοποθέτηση ἀπηχεῖ τὸ κοινὸ αἰσθημα ποὺ ἐπικρατοῦσε σὲ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μετὰ τὴν τέταρτη Σταυροφορία ὑπαχθεῖ στὴ βενετικὴ κυριαρχία.

Ἡ στάση, βέβαια, αὐτὴ προϋποθέτει ὅτι μὲ τὴ λατινικὴ κατάκτηση δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ ἰδιαίτερη ἔνταση ἀνάμεσα στὸ ντόπιο καὶ στὸ ξένο στοι-

1. Βελούδου, *Χρονικόν*, σελ. β'.— Πρβλ. καὶ Μαλέζου, *A Contribution to the Historical Geography*, σελ. 171, σημ. 33.

2. Ὁ.π., σελ. β', ε'.

3. Ὁ.π., σελ. γ'.

χειό. Στὰ Κύθηρα, πράγματι, ὄχι μόνο δὲν παρατηρεῖται σύγκρουση μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἀλλὰ ἡ διεργασία τῆς προσέγγισης κατακτητῶν καὶ κατακτημένων, ὀλιγάριθμων καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, τὴν ὁποία εἶχε ἐγκαινιάσει ἡ συμφιλιωτικὴ πολιτικὴ τῶν Βενιέρ, εἶχε προοδευτικὰ ὀδηγήσει σὲ ἑλληνολατινικὴ συνύπαρξη¹. Ἡ μαρτυρία τοῦ Χειλά γιὰ τοὺς δεσμοὺς ποὺ εἶχαν ἀναπτύχθῃ ἀνάμεσα στὸν θεῖο του, ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 15ου αἰ., καὶ τὸν μισέρ Μπλάτζιο (Biagio) Βενιέρ (1424-1449), διάδοχο τοῦ Φραγγιά, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς εἰρηνικῆς αὐτῆς συμβίωσης. Ἡλθε, γράφει ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ, ὁ μισέρ Μπλάτζιο στὸ νησί, ἤκουσε περὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τὴν εὐλάβειαν καὶ τὰ λεγόμενα θαύματα, ἐπειδὴ ἦταν φιλοκλήσιος καὶ φιλομόναχος· καὶ ἐπῆγεν ἐκεῖ εἰς προσκύνῃσιν τοῦ Ἁγίου. Συνάντησε τὸν ἡγούμενο, ἐγνωρίσθησαν, συνεκάθισαν, συνομήλησαν, γέροντες ὄντες καὶ οἱ δύο, ἠγαπήθησαν εἰς ὑπερβολὴν καὶ οἱ δύο σφόδρα. Φαίνεται, μάλιστα, ὅτι ὁ Λατίνος ἡγεμόνας δὲν ἄργησε νὰ ὑποστῆ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦσε στοὺς κατοίκους ἡ λατρεία τοῦ τοπικοῦ ἁγίου, γιατί, συνεχίζει ὁ χρονογράφος, ἀποφάσισε ν' ἀπαλλάξει τὸ μοναστήρι ἀπὸ τὸ τέλος, ὅταν ὁ Ἁγιος Θεόδωρος ἐν νεκτερινῇ φαντασίᾳ ὄφθη τῷ ἄρχοντι κυρῷ Βλασίῳ ἐν τῇ Βενετίᾳ, φοβερῶς ἐπισκῆπτουσα καὶ φόβον ἐμποιοῦσα αὐτῷ περὶ τούτου². Εὐκόλα, λοιπόν, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴ περιγραφή αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ, μπορεῖ κανεὶς νὰ κατανοήσῃ ὅτι οἱ Λατίνοι κυρίαρχοι τοῦ νησιοῦ δὲν ἀντιμετωπίστηκαν ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμὸ ὡς κατακτητῆς καὶ ὅτι ἡ λατινικὴ κατάκτηση δὲν ἦταν παρὰ μιὰ εἰρηνικὴ ἀλλαγὴ καθεστώτος. Στὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἐξάλλου, τὰ Κύθηρα ἀποτελοῦσαν μιὰ παραμελημένη καὶ ἀσήμαντὴ ἐπαρχία ποὺ τὴ διοικοῦσαν, ὄχι πάντα χωρὶς βιαιότητα, ἐκπρόσωποι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἐπεισόδιο τοῦ οἰκτροῦ θανάτου ποὺ βρῆκε, στὰ τέλη πιθανότατα τοῦ 12ου αἰ., ὁ βυζαντινὸς διοικητὴς τοῦ νησιοῦ στὴ διάρκεια ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἀγανακτισμένοι ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες του τὸν σκότωσαν μὲ λιθοβολισμό³. Ἐρμηνεύομε, ἔτσι, γιατί δὲν ἀντιδρᾷ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ὅταν οἱ Λατίνοι κατακτοῦν τὸ νησί κι ἀκόμη γιατί, ὅταν πέφτει ἡ Κωνσταντινούπολη στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἡ νησιωτικὴ αὐτὴ κοινότητα αἰσθάνεται ἀσφαλῆς κάτω ἀπὸ τὴν προστατευτικὴ ἐξουσία τῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Μάρ-

1. Βλ. γιὰ τὴ συμφιλιωτικὴ πολιτικὴ ποὺ ἐφάρμοσαν οἱ Βενιέρ στὰ Κύθηρα Thiriet, ὁ.π., σελ. 203 κέ.

2. Βελοῦδου, Χρονικόν, σελ. ιδ'-ιε'.—Ἵπενθυμίζω, ἐπίσης, ὅτι τὸ Χρονικὸ εἶναι γραμμένον ἑλληνικά, πράγμα ποὺ σημαίνει εἴτε ὅτι ὁ Χειλάς, μὴ γνωρίζοντας ἰταλικά εἶχε παραδώσει τὴν ἐκθεσὴ του στοὺς Βενιέρ, οἱ ὁποῖοι φρόντισαν νὰ τὴ μεταφράσουν, εἴτε, πιθανότατα, ὅτι οἱ Βενιέρ γνώριζαν ἑλληνικά.

3. Σάθα, ὁ.π., σελ. 301-302· πρβλ. Μαλτέζου, *Le famiglie degli Eudaimonianni*, σελ. 207.

κου, έτοιμης ν' αντιμετωπίσει τόν έξωτερικό έχθρό που άπειλει όλο τόν χριστιανικό κόσμο.

Τό Χρονικό του Χειλά, άν τό δοϋμε μέσα από αυτό τό πρίσμα, γραμμένο από έναν ταπεινό μοναχό, ό όποϊος ζεϊ στά χρόνια που σημάδεψαν τήν ιστορική καμπή του έλληνισμού, εϊναι, κατά τή γνώμη μου, μία ιδιαίτερα χρήσιμη πηγή για τή μελέτη τής συμπεριφοράς και των ιδεολογικών έκδηλώσεων του λατινοκρατούμενου έλληνικού πληθυσμού άπέναντι στη μεταβαλλόμενη πραγματικότητα τής έποχής του.

ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

